

Bir Yolsuzluk Türünün Sosyo-Kültürel Çözümlemesi: Rüşvet

Şahin GÜRSOY*

SUMMARY

Bribe is an important kind of malpractice which is in connection with public. It has psychological, socio-terapsyshic, cultural and economic comprehension. It is possible to find bribe nearly all society but it is more wide spread in developing and undevelopicial societies. It may be sad that public employer sells public authority to someone who bribes for his stoke.

There is bribe potential nearly all establishment and social organisation.

Social tissue has a serious part in running level and taking shape of bribe.

KEYWORD: *bribe, malpractice, social tissue.*

Giriş

Toplumsal düzen içerisinde önemli bir sorun olan ve hemen her toplumda gözlemlenen rüşvet olgusu bir yolsuzluk türü olarak derin bir tarihsel

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi Araştırma Görevlisi.

geçmişe sahiptir¹. Üzerinde bir çok akademik çalışma yapılmış olmasına rağmen rüşvet, “rüşvetin delili olmaz” deyişinden hareketle sır esasına dayalı olarak gerçekleşmesi tartışılabilecek bir çok unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Rüşvet üzerinde yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak kuramsal, ahlâksal ve siyasal içerikli teorik çalışmalardan oluşması ampirik çalışmaları daha da önemli kılmaktadır.

Rüşvet, yasaklanan bir olgu olarak dinsel bir içeriğe sahip olmakla^{**} birlikte; kendisini dindar veya en azından dinî değerlere saygılı olarak tanımlayan bireyler tarafından da gerçekleştirilmesi din ötesi bir nitelik kazandırmaktadır. Bütün dinler tarafından yeriliyor olmasına rağmen, hemen her toplumda ortaya çıkması, rüşveti psikolojik, sosyo-kültürel ve ekonomik bir zemine çekmektedir. Çıkar karşılığı yetki ve görevin yasadışı kullanımını olarak ortaya çıkan rüşvet, değer yönünün dışında; hukuk temellerine dayanması ve adli ve idarî sorumluluk dolayısıyla deneysel çalışmalarla ortaya konması, oldukça zor bir konudur. Yasal düzenlemelere aykırı bir olgu olarak, her şeyden önce “suç” unsuru içermesi nedeniyle rüşvet, gizlilik özelliği taşımaktadır. Gördürülen işe engel olma riski taşıması da gizliliği artıran diğer önemli bir faktördür. Yapılan mülakatlarda konunun bu yönü katılımcılar tarafından özellikle vurgulanmıştır. Bu nedenle elde edilen veriler genel kanılar içerisinde değerlendirilmiştir.

Bütün bunlar bir araya, gelince diğer bir çok toplumsal olgu için geçerli olan gözlem ve değerlendirmeye delil olanakları “rüşvet” için mümkün olmamaktadır. Adli ve idarî dökümanlara ulaşmanın zorluğu ve hüküm yüklenmemiş olayları; medya haberleri dahil, bir takım soyut/duyumsal verilerle somut bir zemine yerleştirmenin imkansızlığı da eklenince çalışma biraz daha zorlaşmaktadır. Bu nedenle çalışmalarda kullanılan kaynaklar hep ikincil nitelikli olmakta, çalışma ise kuramsal bir çerçeve içerisinde kalmaktadır. Bu çalışmada konunun bütün zorlukları göz önünde bulundurulmakla birlikte ampirik bilgiler önemli bir yer tutmaktadır.

Genellikle yönetsel, siyasal ve bürokratik şekillerde kamu içerisinde ortaya çıkan rüşvet tarzı yolsuzluk; kamu dışında da gözlemlenebilmektedir. Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte az gelişmiş ülkelerin yönetim ve bürokratik kademelerinde gelişmiş ülkelere nispeten daha çok yolsuzluk

1 - Berkman, Ümit, Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet, Ankara, Tarihsiz, s.1

** Geniş bilgi için bkz. Alınmaz, M., *İslâm'da Hediye-Rüşvet*, İstanbul, 1981.

olmaktadır. Burada yerleşik kurumsal yapının durumu, siyasal düzenin yapısı ve şeffaflık, sivil kitle örgütlerinin gücü ve çok sesliliği, yönetilenlerin bilinçli ve özgür bir şekilde yönetime katılmaları, adli ve idari yapılanmanın sağlıklı işleyişi, yolsuzluk ve iltimas hakkındaki sosyal kanı gibi etkenler önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar yolsuzluk ve rüşvet, az gelişmiş ülkelerde hemen her kademeye yayılmış bir şekilde daha yoğun olarak gerçekleşiyorsa da, çeşitli isim ve şekillerde, gelişmiş ülkelerde de rüşvet olgusunu gözlemlemek mümkündür². İtalya'daki "temiz eller operasyonu" konunun ulaştığı nokta açısından dikkate değer bir durumdadır. Ayrıca, Almanya'da yaşanan ve devlet ve siyaset adamı Kohl'ün parti başkanlığından istifasına kadar varan seçim bağışlarının üzerinde titizlikle durmak gerekmektedir. Zira bağışlanan rakamların yüksekliği başka şeyleri çağırıştırır niteliktedir. Aynı şekilde ABD'de de sık sık benzer konular kamuoyu gündemine gelmektedir. Yine, Batılı çok uluslu şirketlerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde vermiş olduğu rüşvet de konunun dışında değildir³.

Toplumsal kanı da dikkate alınarak rüşvetle ilişkili "avanta" kavramına da değinmek gerekir⁴. Özellikle kamuda görevli alt kademe personelin, bahşişten ayrı olarak almış oldukları küçük miktardaki ücretlere genel terim olarak "avanta" denilmesi daha doğru olacaktır; ki yüksek miktarda rüşvet veren kişilerle yapılan mülakatlarda da konu bu şekilde ifade edilmiştir. Tescil veya trafik memurlarına, gümrükleme personeline v.b. yerlere verilenler örnek olarak gösterilmiştir.

Rüşvetin Temel Nitelikleri

Rüşvet, çıkar karşılığı kamusal yetki ve görevin yasadışı kullanımı⁵ veya yoğunlukla kamusal yetki ve göreve dayalı olarak elde edilen yasal olmayan kazanç olarak tanımlanabilir. Yine Türk Dil Kurumunun Türkçe sözlüğünde yolsuzluk; kötüye kullanma, suistimal, kural dışı sözcükleriyle de tanımlanmaktadır.

2 Steinberg,S.-Austern,O. Hükümet Ahlak ve Yöneticiler, Çev. T. Eren, Ankara, 1995, S. 66-67

3 Berkman, a. g. e. s. 88-89

4 TDK, Türkçe Sözlük, Ankara, 1966, avanta md.

5 TDK, Türkçe Sözlük, Ankara, 1966, rüşvet md.

Rüşveti, kamu görevlisinin ayrıcalıklı kamu işlemi yapması şeklinde de tanımlamak mümkündür. Aynı şekilde, kamu görevlisinin parasal veya başka çıkarlar karşılığında menfaat sağlayan yararına işlem yapmasıdır tarzında rüşvet tanımlaması da vardır. Ayrıca rüşvet, kişisel ya da siyasal kazanç amacıyla kamusal yetkinin yasadışı kullanımı olarak da tanımlanabilir.

Tanımından da anlaşılacağı üzere rüşvet, yoğun olarak kamusal alanda gözlemlenmekle birlikte kamu dışında da gerçekleştirilecek bir niteliktedir. Kamu yetkilerinin ve bir çok kamusal fonksiyonun özel insiyatife devrinin gündemde olduğu bir ortamda rüşvet olgusunun bu yönünü özellikle gözden kaçırmamak gerekir.

Potansiyel olarak rüşvete yol açan önemli etmenlerden bir tanesi, belki de en önemlisi, devlet otoritesinin temsilcisi konumundaki kamu görevlisinin yetkisidir. Rüşvetle ilişkili olarak “yetki” kavramı genellikle kamu görevlilerini kapsayacak bir biçimde kullanılmakla birlikte; özel kesime ait yetkide de rüşvet gizilgücü mevcuttur. Gelişmiş demokratik-liberal ülkelerde dahi “devlet” kurum ve kuruluşlarıyla etkin bir “yetki” gücüne sahip olduğu için, doğal olarak rüşvete açık “yetki” kamusal alanda özele oranla çok daha fazladır. Zaten yolsuzluk ve rüşvet tanımlarının çoğunda “kamu görevlisi” deyimine açıkça yer verilmektedir (TCK 211. md.). Yani, rüşvet suçunun ortaya çıkması için, rüşvet alanın kamu görevlisi olması gerekmektedir. Bu durumda kamu yararına aykırı veya kamu aleyhine olmak üzere menfaat elde eden, fakat kamusal bir göreve sahip olmayan kişilerin durumunda hukuksal bir boşluk oluşması nedeniyle rüşvet olgusu içerisinde kamu dışı etkenine de değinme gereği duyulmuştur. Aynı şekilde, bir sosyal içerikli ahlâksızlık türü olarak işveren aleyhine olmak üzere yarar sağlayan lehine görev veya yetkinin kullanılması hırsızlığı da çağrıştırmakla birlikte; rüşvet kavramının çerçevesini zorlamaktadır. Yine de hukukçuların, rüşveti, genellikle kamu görevlileri tarafından işlenen bir suç olarak kabul etme eğiliminde olduklarını önemle ifade etmek gerekir⁶. Bununla beraber, özel teşebbüsün sosyal yaşamda son derece etkin bir konuma sahip olmasından kaynaklanan görev ve yetkileri kötüye kullanarak yarar sağlamaya yönelik davranışlar da rüşvet olarak tanımlanıp, özel kanunlarla bu konunun düzenlendiği ülkeler de vardır⁷.

6 Mumcu, Ahmet, Osmanlı Devletinde Rüşvet, İstanbul, 1985, s.11

7 Mumcu, a. g. e. s.12

Sosyal organizasyon içerisinde, bir çok şeyin nasıl yapılması veya nele-
rin yapılması gerektiği gibi konuları düzenleyen toplumsal kontrol meka-
nizmaları bulunur⁸. Toplumsal örgütlenmenin önemli bir unsuru olan bu
kuralların bir çoğu hukuk kurallarıyla da desteklenmiştir⁹. Çeşitli yaptırımlarla da desteklenerek uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle yolsuzluk ve rüşvet olgusunun varlığı kurumsal bir yapılanmayı gerektirmektedir. Hukuk kuralları devlet tarafından gerçekleştirilen yazılı kurallar; yani yasalarlardır. Bu açıdan genellikle yolsuzluğun (rüşvetin) varlığı devletin varlığını gerekli kılmaktadır. Kaldı ki; modern devlet yapısı öncesi sosyal kümelennmelerde de rüşvet potansiyeli mevcuttur. İdarenin ve mülkiyetin şefe ait olduğu dönemlerde bile şef adına iş görülmesi kısmî bir bürokrasi oluşturmakta, bu durum ise rüşvet gizil gücü taşımaktadır. Feodal toplumlarda yönetim ile mülkiyet iç içe buldukları için ekonomik hakimiyet ve aristokrasinin bir elde toplanmış olması baştaki yöneticinin yönetilenlere karşı sorumluluğunu oldukça azaltmakla birlikte rüşvet potansiyeli ortadan kalkmamaktadır.

Rüşvette iki taraf arasında ortaya çıkan karşılıklı “yarar” veya bir başka deyişle; “ücretle karşılanan bir hizmet” durumu söz konusudur¹⁰. Dolayısıyla ortada bir alış-veriş olayı mevcuttur. Rüşvet veren, çıkar sağlamak amacıyla veya normal işleyişin yürümesi açısından, verdiği meblağ ile kamu görevlisinin konumundan kaynaklanan yetkisini etkileme eğilimindedir. Bu arada, rüşvetin sadece bir yetki saptırma eylemi olmadığını, aksine yetkinin saptırılması riskini ortadan kaldırma amacına yönelik de olabileceğini belirtmek gerekir. Bahşiş ve avanta tarzında, evlendirme dairelerinde, gümrük bürolarında, sağlık ocakları ve hastanelerde, hatta adli kurumlarda kamu görevlilerine verilen takdimler bu türden sayılabilir. Ankara adliyesinde takip edilen dosyanın öncelik sırası için müşahede edilen avukat-müşahir diyalogu bu durumu destekler içeriktedir.

Çıkar olgusunu sadece maddi unsurlarla sınırlamak mümkün değildir. Önemli olan “yarar” sağlamadır ve yalnız maddi bir içerikle sınırlandırılmaz. Karşılıklı menfaatleşme veya herhangi bir menfaat (beklentisi) karşılığı yapılan işlemlerin titizlikle incelenmesi gerekir.

8 Tolon, Barlas, Sosyoloji, Ankara, 1993, s.232

9 Tolon, a. g. e. s.245

10 Steinberg-Austern, a. g. e. s.61

Veriliş Amacına Göre Rüşvet

Rüşvet işleminin gerçekleşmesine zemin hazırlayan önemli etkenlerden bir tanesi, daha önce de değinildiği üzere, genellikle kamusal örgütlenmede gözlenen örgüt mekanizmasını çabuklaştırmaya yönelik istemdir. Bir başka ifadeyle, yasal düzenlemelere uygun bir kamu işlemini süratlendirmek üzere verilen ve alınan rüşvettir. Az gelişmiş veya Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin kamu bürokrasisi ve işleyişindeki yavaşlık, konunun anlaşılmasına daha da yardımcı olabilecek bir niteliktedir. Çoğunlukla hantal işleyiş mekanizmasından kaynaklanmakla birlikte; süresi gelmemiş taleplerin istemi de söz konusu olabilir. Hastane veya adliye koridorlarında, mekanizmanın yavaş işleyişinden kurtulabilme talebi söz konusu iken; bir başka kurumda diğer türden bir istem doğabilmektedir.

Çabuklaştırıcı rüşvetle beraber ele alınmakla birlikte, aslında çabuklaştırmak amacından ziyade, halk arasında "takoz koyma" olarak nitelenen, işin normal işleyişine mani olunmasını gidermeye yönelik rüşvet alış veriş de olabilmektedir. Yapılan yüz yüze görüşmelerde, "pay alma" olarak isimlendirilen bu türden rüşvetin sıkça gerçekleştiği düşüncesi oluşmuştur. Kamu yetkisine sahip olan, fakat; aslında normal işleyiş mekanizmasıyla direkt ilişkili olmamakla birlikte; işe elini uzatabilecek kamusal konuma sahip kamu görevlisi "pay alma" işlemine potansiyel oluşturmakta, zaman zaman da böyle yasal olmayan talepleri gerçekleştirebilmektedir. Rüşvetin bu çeşidi, kamu kurumlarıyla iş yapanlar tarafından olduğu gibi, kamu görevlileri tarafından da teyit edilmiştir. Kamusal işlev gören kamu-dışı alanlarda da durum benzer bir içeriğe sahiptir.

Yasal düzenlemelere uygun olmayan bir kamu işleminin yapılması için verilen ve alınan rüşvet saptırıcı türdendir. Bu tür rüşvet yasalarda "ağır rüşvet" olarak tanımlanmaktadır. Burada, kamu işleminin uygun içerikte gerçekleştirilmesinden çok, toplum ya da kamu aleyhine de olsa, yarar sağlayan isteminin yerine getirilmesi söz konusudur. Yeşil alanlara iskân ruhsatı isteği, kullanım süresi geçmiş veya gıda tüzüğüne uygun olmayan gıdaların çeşitli yer ve şekillerde pazarlanmasının sağlanması talebi saptırıcı türden bir rüşveti gerektirmektedir. Sık sık kamuoyuna da yansıyan toplu zehirlenme olayları konuyu destekler niteliktedir. Yine, çok sayıda kamu görevlisi hakkında açılan "görevi kötüye kullanma" inceleme ve soruşturmaları konunun içeriğini kavramaya son derece yardımcı olur içe-

riktedir. Yine, yapılan mülakatlarda, konunun kamuoyuna yansıyanların bir çoğunun adil bölüşmeme(!), ekiplerin değişmesi veya aklama operasyonu çerçevesinde ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Yüz yüze görüşmelerden, belki avanta türü rüşvetlerde değil, ama genel rüşvet mekanizmasının, kurulmuş bir sistem içerisinde çalıştığı, buradan herkesin elinde bulundurduğu yetki ve aldığı risk oranında pay aldığı, kurulu bu sistemin bir ekip etkinliği şeklinde örgütlendiği, bir çok üst düzey kamu görevlisinin rüşveti çeşitli araçlar vasıtasıyla aldığı yönünde kuvvetli bir kanaat oluşmuştur. Görev ve yetki değişimi sonrasında bir takım samsasyonel nitelikli olaylar normal karşılanmalıdır. Zira, işin içerisinde rant bölüşümünden başka, kamusal konumu sağlamlaştırma gayreti veya diğer siyasal-sosyal etmenler de söz konusu olabilmektedir. Bir başka deyişle, bütün yolsuzluk ve rüşvet olaylarının üzerine giden kamu görevlisinin kendisinin böyle bir davranış içerisinde girmeyeceği gibi bir anlam çıkarmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Yine burada, rüşvet olgusunun sosyal, ekonomik ve ahlaksal bir kirlenme olduğunun bilinciyle hareket eden çok sayıda kamu görevlisinin varlığını da açıkça belirtmek gerekir.

Bir kısmı kamuoyuna da yansıyan, adli ve idari mercilere intikal etmiş bir çok rüşvet olayının, adli ve idari kovuşturma sonunda cezai bir yaptırımla sonuçlanmaması, rüşvet işleminin delil bırakmadan “kılıfına uydurularak” gizlilik içerisinde gerçekleştirilmesinin yanı sıra, zaman zaman soruşturma ve yargısal kademeler sürecinde amlandığı gibi bir çanuya da yol açabilmektedir. Yani, araştırma ve soruşturma sürecinde de bir kollanma ve yasaların saptırılması söz konusu olabilmektedir. Siyaset ve yönetim mekanizmalarındaki yolsuzluk ve aklanma sürecini de bundan farklı tutmamak gerekir.

Rüşvetin Maliyeti

Rüşvette fiyatı tayin eden bir çok etken vardır. Bunlar arasında “risk” faktörü önemli bir yer tutar. “Risk” unsurunu, alan ve veren açısından ayrı ayrı değerlendirmek gerekir¹¹. Her şeyden önce verilen rüşvetin, veren açısından talep edilen rüşvetin taşıdığı riski karşılar nitelikte olması gerekir. Ortada ödenecek miktara değer bir maddi, siyasal, itibar, özgürlük vb. tür bir kaybın veya kazancın söz konusu olması gerekir.

¹¹ Berkman, a. g. e. s.23

Alan açısından da rüşvetin ayrı bir maliyeti, bir başka ifadeyle fiyatı vardır. Karşı tarafa (rüşvet verene) sağladığı yararın ederinden başka, o yararı sağlarken aldığı risk de rüşvete maliyet olarak yansımaktadır. Bu çerçevede değerlendirilince emniyet kemerini takmayan bir sürücünden trafik polisinin talep edeceği miktarla, yaptırımı ve kazanımı daha büyük bir değer içeren bir durumla ilgilenen kamu görevlisinin isteyeceği tutar elbette bir olmayacaktır. Yeri gelmişken; , Osmanlıdan bu yana yargı organlarında rüşvet olayının bilinen bir durum olduğunu ve paranın yanı sıra değerli eşya ve mücevherlerin de tercih edildiğini belirtmek gerekir¹². Aynı şekilde menfaati, yalnız maddi şeylerle sınırlandırmanın mümkün olmadığını, kamu görevlisini herhangi bir şekilde usulsüzlüğe sevkedecek her türlü yarar unsurunu menfaat olarak değerlendirmenin gereği de ifade edilmiştir¹³.

Rüşvet Almanın Sebepleri

Rüşvete yönelten sebep veya sebepler ne olursan olsun, öncelikle rüşvet almanın ya da vermenin ciddi bir ahlak(sızlık) ve yasa ihlali sorunu olduğunu belirtmek gerekir¹⁴. Ortaya çıkan bu yozlaşmayı, bir başka deyişle, ahlaksal bir içeriğe de sahip olan rüşvet sorununu genel anlayıştan ayrı tutmak mümkün değildir. Çıkar karşılığı kayırmacılık yerilen bir davranış olarak değerlendirilse de; gerek duyulduğunda genel olarak bu türden bir işleme yeltenilen bir toplumda ahlakın rüşvet değerlendirmesinin geçerliği tartışma götürür bir nitelik arzeder. Eğer sosyal doku rüşvete yol vermeye potansiyeli taşıyorsa, rüşvetin daha yaygın bir hal alması olası bir durum olduğu gibi, rüşvetle mücadele de doğal olarak o kadar zor olacaktır.

Rüşvet almanın maddi ihtiyaçlarla ilişkisi, az gelişmiş ülkelerdeki yaygınlığı da dikkate alınarak sözkonusu ediliyorsa da gelişmiş ülkelerde veya ihtiyaç sahibi olmayan kamu görevlisinin aldığı rüşvet böyle bir ilintinin mutlaklaştırılmasını zorlaştırmaktadır¹⁵. Hemen burada, "ihtiyaç" olgusunun son derece göreceli bir niteliğe sahip olduğunu da belirtmekte yarar vardır. Kamu görevlisine statüsünün gereği bir yaşam standardını gerçek-

12 Mumcu, a. g. e. s.187

13 Mumcu, a. g. e. s.13

14 Alkan, Türker, Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık, Ankara, 1993, s. 120-21

15 Mumcu, a. g. e. s.290

leştirmek için sosyal baskı söz konusu olduğu veya kamu görevlisinin kendisini böyle bir zorunluluk içerisinde hissetmesi durumunun sıkça ifade edilmiş olması rüşvete ayrı bir boyut daha kazandırmaktadır. Ahlak ve yasadışılığının gölgesi altında da olsa, kamu görevlisinin rüşvet almasında ihtiyaç olgusunun da pay sahibi olduğunu kabul etmek gerekir. Eylem meşru olmasa bile ihtiyaç sahipliğinin dürtü oluşturma potansiyeli taşıdığı da bir gerçektir. Savaş, kargaşa ve kıtlık dönemlerinde rüşvet olaylarının artması bu durumu destekler niteliktedir¹⁶. Bununla birlikte, bir çok kamu görevlisinin aldığı rüşvet tutarının yaşam standardıyla açıklanması mümkün değildir. Aynı şekilde, refah düzeyinin artmış olmasının rüşveti ortadan kaldırmadığı gerçeğini tekrar belirtmek gerekir.

Rüşvetin sebepleri üzerinde durulurken “insan” faktörünü konunun merkezine koymakta yarar vardır. İnsan muhatap olmasının ötesinde, rüşvetin temel aktörü konumundadır. Bir başka ifadeyle, rüşvet olgusunda insan psikolojisi önemli bir yere sahiptir. İnsan; beslenme, barınma ve güvenlik ihtiyaçlarından başka beğenilme ve takdir edilme, mevcuttan daha fazlasını isteme, güç sahibi olma ve sahip olduğu gücü ve geleceğini güvence altına alma v.b. dürtülere de sahiptir. İşte; kamu görevlisini rüşvet almaya sevkeden psikolojik etkenler bu türdendir. Sonuç itibariyle, rüşvetin altında maddi yarar sağlamadan öte sosyal, psikolojik, kültürel v.b. faktörlerin varlığını da belirtmek gerekir¹⁷.

Rüşvete Konu Olan İşlemler

Rüşvet, daha önce de belirtildiği üzere çabuklaştırıcı ve saptırıcı niteliklere sahiptir. Toplumsal yaşamda kamu; düzenleyici, uygulayıcı ve denetleyici işleve sahiptir. Yine, özellikle gelişmemiş ülkelerde devletin hizmet sunumu gibi görevleri de vardır. Aynı şekilde kamu, ekonomideki ağırlığının yanı sıra çok büyük bir mal ve hizmet alıcısı durumundadır. Söz konusu durum Türkiye için de her yönüyle geçerliliğini korur bir niteliktedir. Bütün bunlar kamu bürokrasisine son derece yüksek bir rüşvet potansiyeli kazandırmaktadır¹⁸.

16 Mumcu, a. g. e. s.18-19

17 Mumcu, a. g. e. s.290

18 Berkman, a. g. e. s.37

Devletin en büyük mal ve hizmet alıcısı olduğu bir ortamda “ihale” ve dolayısıyla rüşvet potansiyeli ortaya çıkmaktadır. Yapılan bir çok çalışmada da ifade edildiği gibi çalışmalar, dünyanın her ülkesinde ve hemen her mal veya hizmet alım ihalesinde rüşvet potansiyelinin mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Konu, çokuluslu şirketlerin, özellikle az gelişmiş ülkelerde verdiği çok büyük miktarlardaki rüşvet olaylarının ortaya çıkmasıyla bir başka boyut kazanmıştır. Durum, Türkiye’de de farklı değildir. Mal ve hizmet alım ihalelerinde kamu görevlisine rüşvet verilerek yapılan yolsuzluğun yanı sıra özel sektör temsilcilerinin ihaleye fesat karıştırmaya yönelik olarak rüşvete başvurdukları da bir gerçektir. Böylece, kamu olanakları bölüşülmek suretiyle rüşvet ve yolsuzluğun bir başka şekli ortaya çıkmış olmaktadır.

Kamunun mal veya hizmet alımıyla ortaya çıkan rüşvet potansiyeli, işe talip olanlar arasında bir tür rüşvet işlemine zemin oluşturmakta ve yine kamu yararı aleyhine yasadışı bir işlem gerçekleşmektedir.

Kamu ihalelerine giren çok sayıda işadamlıyla yapılan mülakatlardan kamu ihalelerinin bir çoğunda; gerek kamu görevlisine “pay”, gerekse işe talip olanlara “çıkma” adı altında ve belirli bir oranda bir bedelin verildiği anlaşılmaktadır. İhalenin “muhammen bedelindeki” miktar yükseldikçe rüşvet potansiyeli de artmaktadır. Fakat, rüşvet verme açısından iş çevrelerini değil ama, kamu görevlilerinin hepsini potansiyel “rüşvetçi” olarak görmenin mümkün olmadığını da yine açıkça belirtmek gerekir. Çünkü kamu personeli içerisinde çok sayıda “dürüst” görevli de vardır. İş çevrelerini, talip oldukları ihalelerde, kamu görevlisince istenilen rüşveti vermek durumunda oldukları için biraz daha temkinli değerlendirmekte yarar vardır. Yine de rüşvet işlemini gerçekleştirmeyecek bir çok iş adamının var olduğunu veya olabileceğini kabul etmek gerekir.

Yetkiden kaynaklanan karar süreci, rüşvete konu olan bir başka sahadır. Yargı, bunun tipik örneğini teşkil eder. Ortada bir hizmet veya mal alımı söz konusu değilse de kamunun yasaları uygulama işlevinin bir parçası olarak yargı, önemli bir “yetki” ögesine sahiptir. Ortada, hürriyetin kısıtlanması veya yarar tayini gibi önemli bir durum olunca rüşvet gizilgücü bir başka değer kazanmaktadır. Güvenlik birimlerinin rüşvete konu olan bir çok işlemini de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Yargı sürecinde kararı etkilemeye yönelik davranış olarak kabul edilebilecek hediye, ikram ve hürmet, para v.b. şeyler zaten Osmanlı’dan bu tarafa kültür tarihimizde

bilinen bir durumdur¹⁹. Yargıyla ilişkili, fakat yargılama sürecinden ayrı bir de tutuklu ve hükümlülük süreci vardır. Tutuklu ve hükümlüler açısından cezaevi şartları da son derece önem taşımaktadır. Cezaevlerinde, hükümlü ve tutuklulara sağlanan ayrıcalıklı sosyal imkanlar rüşvete açık bir alan teşkil edebilecek bir niteliktedir. Aynı şekilde cezaevlerinde kurulan “haraç” ortamlarının varlığında da diğer bir çok etmenle birlikte rüşvetin herhangi bir tarzını aramak yanlış olmasa gerektir.

Devletin düzenleme, görev ve yetkisi, bu sahada da rüşvet potansiyeli oluşturmaktadır. Ruhsat ve izinden, rapor işlemlerine kadar düzenleme yetkisini elinde bulunduran devlette, kamu görevlisi açısından rüşvete uygun zemin oluşmaktadır. Evlendirme dairelerinden, gümrükleme bürolarına, pasaport alımına kadar hemen her yerde yapılan işlemle alakalı hediye, avanta gibi işlemler rüşvet veya rüşveti çağrıştırabilecek işlemler olarak nitelendirilebilir²⁰.

Rüşvet olgusunda, siyasetin çok ayrı bir yeri vardır. Siyaset her şeyden önce yönetsel bir içeriğe sahiptir. Ayrıca, yasama ve yürütme eylemi de siyaset vasıtasıyla yerine getirilmektedir. Aynı şekilde, icra yetkisine sahip siyasetin, özellikle gelişmemiş ülkelerde yargıda da hissedilir bir etki alanı söz konusudur. Kamu görevlisinin istihdamı da siyasetin gölgesinde gerçekleşmektedir. Bu durum, gelişmemiş, kurumsallaşmasını tamamlayamamış toplumlarda daha belirgin bir hal almaktadır. Siyasetin, bir istikrar unsuru ve karar mekanizmasının işleticisi niteliğiyle ekonomideki ağırlığını da unutmamak gerekir²¹. Amerika Birleşik Devletlerinde yaşanan ve bütün dünya ekonomisini ve borsalarını strese sokan Başkan Clinton’ın özel yaşam sayılabilecek bir skandalı, siyasetin ekonomideki ağırlık ve önemini açıkça gösterir bir niteliktedir.

Siyasetteki rüşvet olayı diğer kurumlardaki gibi her zaman pratik sonuçlar içerir nitelikte de değildir. Seçim kampanyalarına verilen desteklerdeki gibi uzun vadeli bir yatırım da söz konusu olabilir. Almanya eski Başbakanı H. Kohl’ün seçim kampanyalarında aldığı yardımın bu bağlamda değerlendirilmesi, siyasetçiye yapılan rüşvet türü yatırımın ekonomik ve sosyal düzey gözetilmeksizin hemen her toplumda var olduğunu göster-

19 Mumcu a. g. e. s.118

20 Berkman, a. g. e. s.73

21 Steinberg-Austern, a. g. e. s.73

mektedir. Bu çerçevede seçim harcamasıyla rüşvet arasında direkt bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür²²

Seçimi kaybeden adayın devletin çeşitli kademelerinde istihdam edilmesi, rüşvetin farklı bir yönünü oluşturmaktadır. Burada kamu olanaklarının keyfi, fakat kalifiye olmayan bir şekilde kullanılmasının yanı sıra siyasetçiye rüşvet olarak sunulması da sözkonusudur. Gelişmiş ülkelerde avanta türü alt kademe kamu görevlisinin aldığı rüşvete sık rastlamak mümkün olmasa bile bu tür siyasal rüşveti gözlemlemek olasıdır. Gelişmiş ülkeler de dahil her ülkede iş dünyasıyla siyaset arasında bu türden bir dayanışma her dönemde görülmüştür. Aynı şekilde, etkin kamu görevinde bulunmuş bir çok kamu görevlisinin daha sonra iş dünyasında ekonomik ve rasyonel temellere dayanmayan bir şekilde istihdam edilmeleri ekonomi-siyaset-bürokrasi-medya bağlamında rüşveti tartışılır kılmaktadır.

Siyasetin bürokrasiyi tayin gücü içerisinde; tayin ve terfi olgusunun kendine ait rüşvet potansiyeli mevcuttur. Özellikle üst düzey bürokrat tayininde rüşvet söylentilerine sıkça rastlamak mümkündür. Ayrıca, personel alımında kayırmacılık yapmaya çalışan siyasetçinin gayretleri siyaset yatırımı, bir başka deyişle siyasetin içerisine sinmiş rüşvetin bir başka versiyonu olarak değerlendirilebilir.

Yasa koyucu olarak siyasetin rüşvet gizil-gücünü belirtmeden geçmek mümkün değildir. Kişiyeye veya kurum ve kuruluşlara özel yasanın çıkabilme potansiyeli her zaman rüşvete açık kapı bırakmaktadır. Dünyanın bir çok yerinde, kurum ve kuruluşların kendi güdümlerindeki siyasetçileri parlamentoya sokma istek ve girişimleri boşuna değildir. Bu çerçevede medya-siyaset-bürokrasi ilişkilerinde ortaya çıkan rüşvet potansiyeline de değinmek gerekir. Önemli bir sosyal etki ve baskı unsuru olarak medya, siyasetçi ve bürokrasiye karşı güçlü bir pazarlık gücüne sahiptir. Etkin bir baskı unsuru olan medya, ekonomi ve iş çevrelerince siyasetçiden rüşvet kopartma unsuru olarak sıkça kullanılabilir. Ayrıca, medya patronlarının bir çok kamu ihalelerinde oldukça etkin oldukları bilinen bir durumdur. Aynı şekilde, birçok kamu mal veya olanaklarının medya mensuplarına sunulması bilinen bir durumdur.

SONUÇ

Rüşvet, ahlak dışı bir olgu olarak toplumdan topluma yer ve yaygınlık farkı içermekle birlikte hemen her toplumda sıkça görülen bir olgudur. Yapı-kültür ilişkileri çerçevesinde ele alındığında, rüşvetin toplumsal farklılık göstermesinde toplumun genel karakter ve yapı özelliklerinin baskın rolünü belirlemek gerekir. Burada, insanın ihtiyaç duyması, sosyo-psişik yapısı ve ihtirasları önemli bir yer tutmaktadır.

Rüşvete esas olan unsurlar, kamuda işi hızlandırmak ve kurumsal işleyişi istenilen yönde saptırmak olsa da konu bu çerçevelerle sınırlandırılmaz. Yerini sağlamlaştırma gayretlerinden siyasal peşkeşe, herhangi bir fayda karşılığı kamu aleyhine gerçekleştirilen eylemlerin bir çoğunu “rüşvet” olarak nitelemek mümkündür. Kaldı ki, yarar karşılığı olmak üzere genel işleyişin dışında gerçekleşen eylemin rüşvet olarak değerlendirilebilmesi için mutlaka kamunun aleyhine de olması gerekmez. Önemli olan kişi(ler) ve/veya kurum(lar) yararına çıkar karşılığı yetki ve takdir ögesi-nin kullanılmasıdır.

“Çıkar” ögesi, rüşvetin temel sebeplerinden biri olmakla birlikte, içerik olarak maddi yönüyle sınırlı değildir. Kamuda gerçekleşmek üzere kamu görevlisi veya siyasetçinin elinde bulundurduğu her “yetki” ve “karar verebilme” özelliği rüşvet gizilgücü taşımaktadır. Aynı şekilde “çıkar” nitelikli olarak kamudan yararlandırmalar da rüşvet sayılmalıdır. İş dünyası-bürokrat veya medya-siyasetçi ilişkisi bu yönden de değerlendirilmelidir. Rüşvet olgusunu çeşitli karar, yapılanma, önlem v.b. çalışmalarla azaltmak mümkünse de ortadan kaldırmak imkansızdır. Bir başka ifadeyle; rüşvet, zaman ve mekan ötesine uzanabilme kabiliyetine sahiptir.

Aynı şekilde, toplumun “sonuca götüren araçlara” takındığı genel meşruluk yaklaşımı rüşvete takınılan toplumsal tavırla paralellik arz etmektedir. O halde rüşvet eğilimini genel “iltimas” değerlendirmesinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Yani, rüşvet olgusu zaman ve mekan itibarıyla evrensellik taşısa da toplumdan topluma içerik ve işlerlik farklılığı göstermesi rüşvet-sosyal doku arasındaki sıkı ilişkiye işaret etmektedir. Bir çok toplumsal farklılık ve ayrışma nedenleriyle beraber, rüşvet “genel-geçer” bir niteliğe sahiptir ve hemen her toplumda gözlenebilir durumdadır. O halde sorunun köklerini toplumsalı oluşturan öznenin mahiyetinde aramak yanlış olmasa gerektir. Bir başka ifadeyle, toplumsal genel kamu rüşvetin şekillenmesinde son derece etkin bir yere sahiptir. Diğer bir çok sosyal

kurum, sosyal olgu ve olayların şekillenmesinde olduğu gibi rüşvette de kültür dokusunun vazgeçilmez bir yeri vardır.

YARARLANILAN ESERLER

- Alkan, T. (1993), Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık, Ankara, Bilgi Yayınevi
- Berkman, Ü. (Tarihsiz), Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet, Ankara, TODAİ Yay.
- Alınmaz, M. (1981), İslâm'da Hediye-Rüşvet, İstanbul.
- Mumcu, A. (1983), Osmanlı Devletinde Rüşvet, İstanbul, İnkılap Yay.
- Steinberg, S. Austern, D.(1995), Hükümet Ahlak ve Yöneticiler, Çev: Turgay Ergun, Ankara, TODAİ Yay.
- TDK (1966), Türkçe Sözlük, Ankara , TDK Yay.
- Tolan.B. (1993), Sosyoloji, Ankara, Adım Yay.